

**Conf. univ. dr. Mihaela Denisia Liuşnea,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos“ din Galați**

**CONTEXTUL ISTORIC
AL RAPORTURILOR ȚĂRILOR ROMÂNE
CU SPAȚIILE ORTODOXIEI RĂSĂRITENE
DIN CAUCAZ ÎN TIMPUL
MITROPOLITULUI ANTIM IVIREANUL**

Abstract: *The paper traces history of spreading Christianity in Georgia in the XVII and XVIII century, showing its significance for making the Georgian nation. Based on historic sources the story includes the international context to the process. History of the Georgian Church embraces contribution of the leaders in the different times.*

The King of the Georgians Vakhtang VI asked the Patriarch of Jerusalem to give him a helping hand in the organization of the printing office. The Patriarch of Jerusalem Crizanth Notharas forwarded the request of the King of the Georgians to Antim Iverieli to Vlakheti. And Antim received the permission from the Prince of Vlakheti, Constantin Brancoveanu (1688-1714), to render help to the King Vakhtang VI, he immediately sent to Tbilisi his best printer Mihai Ishtvanovich.

Thanks to Antim Iverieli or Iberieli to his homeland Georgia (he was born between the years of 1650-1660 and died in 1716), many works in other languages whose originals have been lost are only known due to the Georgian translations. He was a wonderful calligrapher, xylographer, engraver, and sculptor and he knew a lot of foreign languages: - Besides the native Georgian language, he spoke several languages, viz Greek, Arabic, Rumanian, Old Slavonic (Slavic), Turkish.

In the paper are discussed the services of the organization of the Georgian printing office. Georgian ecclesiastics loved the Holy lands, where they had closer relations with the world's church and ecclesiastical world.

Keywords: *Antim Iverieli, Mihai Ishtvanovich, Oriental Christianity, Georgian Church, Printing Office, Vlakheti*

„Singurul vlădică de multe ori artist“, cum îl definește Nicolae Dobrescu¹, Sfântul Antim Ivireanu² (fig. 1), era originar din Georgia³ (numele grecesc al Iviriei – estul Georgiei, adică regiunea Kartli), mai exact din localitatea Ude (situată în regiunea Meskheti), iar după alte opinii din spațiul vestic al Georgiei aflat sub influență persană⁴ sau otomană, poate din Samtșkhe (Gordjistan, care se traduce prin „Țara scivilor“).⁵

Sfântul însuși, ajuns pe pământ românesc, își dezvăluie originea, spunând că este din Ivir⁶ când se semnează pe *Evanghelia* tipărită în 1697, la Snagov, în *Mărturisirea ortodoxă* tipărită în 1699 tot la Snagov, în *Floarea darurilor*, 1700, la Snagov, în *Noul Testament*, din 1703, tipărit la București, în *Învățătura dogmatică*, tipărită în 1703 la București, în *Tomul bucuriei*, Râmnic, 1705, în *Antologhion*, Râmnic, 1705, în *Molitvenic*, Râmnic, 1706, în *Psaltirea și Liturghia* de la Târgoviște, 1710 și, respectiv, 1713: „Smeritul între ieromonahi Antim Ivireanul“, sau „Antim ieromonahul, georgian de neam“⁷, sau „Antim ieromonahul, tipograful din Iviria“⁸, „Antim Ivireanul, episcopul Râmnicului“, „Mitropolit al Ungrovlahiei, Antim Ivireanul“⁹ sau „arhipăstorul Antim al Ungrovlahiei cel din Ivir“¹⁰. De asemenea, el mai folosește termenul

1. Nicolae Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1910, p. 6.

2. Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Editura Junimea, Iași, 1982, *passim*.

3. Nume luat în secolul al XI-lea. *Patericul georgian*, traducere de Doru Ionuț Vasile și Cristian Spătărelu, ediție îngrijită de Danion Vasile, Editura Cartea ortodoxă, Egumenița, București, 2009, p. 2.

4. Roger M. Savory, *Iran Under the Safavids*, în Peter Jackson și Laurence Lockhart, (ed.), *The Cambridge History Of Iran: Vol. 6, The Timurid and Safavid Periods*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, p. 407 și urm.

5. Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, Rowman Littlefield, Londra, 2015, p. 3.

6. Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 36, nota 23.

7. În *Liturghierul greco-arab*, Snagov, 1701, și în *Ceaslov*, București, 1702.

8. În *Psaltirea grecească*, Snagov, 1700, și în *Eortologhion*, Snagov, 1701.

9. Arhim. Sofian Boghiu, *Mitropolitul Antim Ivireanul (1650-1716)*, în „Biserica Ortodoxă Română“, CXVIII (2000), nr. 7-12, p. 306.

10. Pisania bisericii mari a Mănăstirii *Tuturor Sfinților*, Gabriel Ștrempel, *op.cit.*, p. 330-331. *Sfânta Mănăstire Antim. Istorie, spiritualitate și cultură (1713-2013)*, album, Editura Basilica, București, 2013.

Fig. 1. Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716), tabloul votiv de la Schitul Fedeleşoiu și fresca Mănăstirii Govora din județul Vâlcea (<http://arhiepiscopiaramnicului.ro/> accesat 10 decembrie 2016)

de gurji¹¹ (Georgian în limba turcă, adică originar din această regiune, deosebit de populația mahomedană, cu alte cuvinte, Kartveli - Georgian cu referire la naționalitate, din sudul provinciei Samtskhe, aproape de granița cu Turcia).

La aceste afirmatii se adaugă o serie de simboluri georgiene pe care le folosește Sfântul Antim Ivireanul în activitatea sa tipografică¹².

La rândul lui, Mitrofan Grigoraș, profesor la Academia Domnească¹³, i se adresează astfel, în lucrarea Slujba Sfintei Ecaterina: „Îndemn

11. *The Literary Heritage*, vol. I, Tbilisi, 1935, p. 169. *apud* Ivane Imerlishvili, *Contribution of Antim Iverieli and Mihai Ishtvanovich to the cause of the organization of the Georgian Printing House*, în „European Scientific Journal”, special edition, vol. 2, 2014, p. 152, nota 111. Fanny Djindjihașvili, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 21.

12. Mihail Gabriel Popescu, *Mitropolitul Ungrovlahiei Antim Ivireanul, cărmuitor bisericesc și propovăduitor al Evangheliei*, teză de doctorat, București, 1969, p. 11.

13. Fondată de Șerban Cantacuzino (domn al Țării Românești 1678-1688), în 1689, pentru a promova educația superioară în Țara Românească, după modelul celor de la Constantinopol și din Padova, după cum fusese sfătuit de fratele său, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Insitute for Balkan Studies,

Fig. 2. Mănăstirea Bodbe – Georgia
și Mănăstirea Gura Motrului – Țara Românească, în secolul al XVII-lea
(<http://www.crestinortodox.ro> accesat 10 decembrie 2016)

pe toți să ia cunoștință, cu grijă de aceste vorbe. / A venit bărbat pe pământul Valahiei, a venit lumină, / Antim dumnezeiesc, ierarh al Ungrovlahiei, / Din neamul cucernic al ivirilor înțelepți....”¹⁴.

Înainte de a vorbi de evoluția celui care va deveni ierarh al Ungrovlahiei, credem că este util demersul de a reconstitui istoria țării natale în perioada secolelor XVII-XVIII, ce are multe puncte comune cu istoria țării de adopție – prezența otomanilor, influențele occidentale, politica marilor puteri, lupta antiotomană și rezistența prin credință și cultură. De altfel, dacă ar fi să comparăm două sfinte lăcașuri de secol XVII, din cele două spații geografice – Georgian, și respectiv, muntean (fig. 2), am constata că există multe similitudini și în ceea ce privește arhitectura, arta, stilul etc.

Astfel, în secolul al XVI-lea, Georgia occidentală, cu ieșirea la mare, era separată de Georgia orientală, din care făceau parte Karthlia și Ka-

Tessalonic, 1974, p. 20 și urm. Academia domnească din București avea structura unei Facultăți de Litere și Filosofie, asemănătoare cu cea din universitățile Europei Occidentale. Astfel, Chrysanthos Notaras, în calitate de decan, predă șapte cursuri de filosofie: logica, retorica, fizica, despre cer, despre naștere și pieire, despre suflet și metafizica, corespunzând de fapt celor șapte lucrări fundamentale ale lui Aristotel. Acesta a fost nepotul lui Dositheus II Notarias, patriarhul grec al Ierusalimului (1669-1707). Luís Saraiva, ed., *Europe and China: Science and Arts in the 17th and 18th Centuries*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore, 2013, p. 169.

14. Gabriel Strempele, *op.cit.*, p. 287.

khetia, vecine cu Osetia de Nord, cu Daghestan la est, Armenia și Azerbaidjan la sud. Ambele se înscriu însă în grupul lingvistic și de populații caucaziene (fig. 3).

În perioada sec. XVII-XVIII, populația creștină a Georgiei era complet izolată într-un spațiu revendicat de Imperiul Otoman¹⁵ și turcii Oghuz, conduși de Uzun Hasan, din dinastia Akkoyunlu (oamenii cu oi albe)¹⁶, care vor fi înlocuiți de membri ai dinastiei Safevizi, ca șahi ai Persiei¹⁷. Istoricul Tahsin Gemil definește „imperiul Akkoyunlu” ca fiind „Formațiunea politică, constituită de Uzun Hasan, se baza în principal pe „kîzîlbași”. După înfrângerea lui Uzun Hasan, în 1473, Mehmed al II-lea a masacrat fără milă pe „kîzîlbași”, fără a reuși însă să nimicească forța lor de opoziție¹⁸. La sfârșitul secolului al XV-lea, ei își găsiseră un nou conducător capabil

Fig. 3. Grupurile ethnolingvistice din Caucaz. (<http://www.lib.utexas.edu/maps/commonwealth/ethnocaucasus.jpg> accesat - 20 noiembrie 2016)

15. „Epoca de aur” a Imperiului Otoman a fost considerată a fi domnia lui Soliman Magnificul (1520-1566). Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 205. Astfel că, la sfârșitul secolului al XVI-lea era „cel mai desăvârșit exemplu al unui Imperiu din Orientul Apropiat”. Halit Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600*, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 44. Conform opiniei istoricului turc Halit Inalcik, începe o perioadă de stagnare după 1590, premergătoare „epocii retragerii și a slăbirii progresive către sfârșitul secolului al XVII-lea”. Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978. Alți specialiști vorbesc de 1580, ca an de schimbare pentru istoria Imperiului Otoman. Andrina Stils, *Imperiul Otoman 1450-1700*, Editura All, București, 1995, p. 95.

16. Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Academiei, București, p. 60.

17. Șahii Persiei vor deveni arbitri în competiția pentru tronul Karthli pe perioada secolului al XVII-lea.

18. Tahsin Gemil, *op.cit.*

în persoana lui Ismail, din vechea dinastie turkmenă a safavizilor și rudă apropiată a lui Uzun Hasan¹⁹. Acesta din urmă va reface vechea structură a statului Iran, prelund titlul de șahul Ismail (1487-1524) și își va extinde autoritatea în Azerbaidjan, Iran și printre turkmenii nomazi din Anatolia. Acesta a proclamat religia șiită ca fiind religie oficială și a urmărit năruirea puterii otomane²⁰.

Halil Inalcik consideră că „adevăratul fondator al Imperiului Otoman²¹ este Mehmed al II-lea Cuceritorul (1444-1446; 1451-1481), cel care, în fața refuzului plății tributului în 1460-1461, cucerește fără luptă²² colonia genoveză Amastris, de pe coasta anatoliană, folosind nu mai puțin de 150 de nave²³, apoi desființează emiratul de Sinop-Kastamonu și ultima amintire a Imperiului Bizantin, care era Imperiul Trapezuntului (1462)²⁴, făcând astfel ca întregul țărm meridional al Mării Negre să intre sub stăpânire otomană²⁵.

La începutul secolului XVII, supremația în zona Caucazului era disputată de către șahii safavizi, ca de exemplu Șahul Abbas I cel Mare²⁶,

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*.

21. „El a fondat un imperiu în Europa și Asia cu capitala la Istanbul, care avea să rămână nucleul Imperiului Otoman pentru patru secole. El a folosit titlul de «stăpân al celor două regiuni» – Rumelia și Anatolia – «și al celor două mări» – Marea Mediterană și Marea Neagră”. Halil Inalcik, *op.cit.*, p. 74.

22. Mircea Soreanu, *Fortificații și porturi otomane la Marea Neagră*, în „Revista de istorie militară”, nr. 3-4, 2010, p. 14.

23. Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 61.

24. Al cărui „ultim împărat, David Comnenul, era suspectat că întreține legături prea strânse cu șeful turcoman Uzun Hasan și care se străduia, de altfel, să-și apropie cauzei sale pe toți adversarii sultanului, asiatici sau europeni. Se contura o ligă, unde aveau să intre regele Georgiei, emirul Uzun Hasan (han al Imperiului Turkmen 1453-1478), sultanul Karamaniei și Izmail din Sinope, care ar avea și sprijinul ducelui de Burgundia și al papei Pius al II-lea”. Mehmet II îl va ucide ulterior pe Împăratul Trapezuntului, împreună cu cei trei fii ai săi. Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, ed. a II-a, Editura Polirom, Iași, p. 60, 64 și urm. Iar în 1473 îl va învinge și pe Uzun Hasan, la Otlukbeli. Tahsin Gemil, *op.cit.*, p. 65.

25. Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV-XV*, în „Revista de istorie”, nr. 5, 1981, p. 916 și urm.

26. Abbas I cel Mare a fost șah al Persiei (1588-1629). Roger M. Savory, *Iran Under the Safavids...*, p. 446 și urm.

Fig. 4. Regele Georgian Vakhtang VI și harta Georgiei la 1810

care în 1605, cucerește sudul teritoriilor Regatelor Kartli și Kakheti, și otomanii care vor include, sub propria dominație, teritoriile Georgiei de sud-vest, prin tratatul de pace din 1639²⁷. În timpul războaielor dintre otomani și perși, între cele două partide șiiți și suniți, Georgia orientală s-a aflat sub influența Iranului, materializată prin islamizare.

În secolul următor, regiunea va intra în atenția Rusiei Romanovilor, al cărei ajutor va fi cerut de Kakhetia și de Karthlia, împotriva perșilor și turcilor²⁸, fără ca liderii politici ai celor două regiuni să bănuiască aspirațiile de hegemonie a acesteia.

În timpul lui Antim Ivireanul, rege al Karthliei era Vakhtang VI (1716-1724, fig. 4)²⁹, fiul lui Vakhtang, pe care în 1654 îl regăsim la Curtea persană, convertit la islam, sub numele Shah Nawaz³⁰. Patru ani mai

27. Valeri Silogava și Kakha Shengelia, *History of Georgia: From the Ancient Times through the „Rose Revolution“*, Caucasus University Publishing House, Tbilisi, 2007, 142.

28. Donald Rayfield, *Edge of Empires: A History of Georgia*, Reaktion Books Ltd., Londra, 2012, p. 225.

29. Andrei Pippidi, *À propos des débuts de l’Imprimerie en Géorgie*, în „Impact de l’imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains“, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, p. 27 și urm.

30. Alexander Mikaberidze, *Historical Dictionary of Georgia*, p. 671.

târziu, Abbas II³¹ îl numește *vali* (vicerege al Kartliei). Bucurându-se de încrederea perșilor, Vakhtang V va reuși să întărească puterea centrală și să creeze aici condițiile dezvoltării economice și culturale a Kartliei³².

În 1661, Vakhtang V îl numește pe fiul său, Archil, pe tronul regatului Iremeti în încercarea de a-și extinde autoritatea în vestul Georgiei³³. După alte demersuri, printre care cel de a-l numi pe ginerele său duce în Odishi (Mingrenia), reușește, în 1670 să-i unească pe georgieni într-un singur regat.

Sub presiunea perșilor și a otomanilor însă va trebui să restrângă arealul autorității sale, limitându-se la estul Georgiei, unde vor urma câțiva ani de stabilitate și prosperitate³⁴. Va fi foarte generos cu creștinii, oferind subsidii și făcând donații consistente mănăstirilor și bisericilor, în calitate de ctitor uneori, construind sau refăcând multe dintre ele. Acuzat că ar avea relații cu otomanii, va fi chemat în Persia, la Esfahan, unde va și muri în 1675, fiind înmormântat la Qum.³⁵

Fiul lui, Vakhtang³⁶ a fost *janishin* (regent) în numele unchiului său, George XI – Gurgin Khan în perioada 1703-1709, apoi în numele fratelui mai mare al lui Vakhtang, *spassalar*-ului³⁷ Kaikhosro³⁸ regele Karthlia, până în 1714³⁹.

Declarat rege al Georgiei (Gurdjistan), sub numele de Vakhtang VI, de către șahul Hussein⁴⁰, el va continua politica tatălui său, dar va renunța la tradiția slavă și va introduce o serie de reforme⁴¹, printre care și cea de reorganizare a Bisericii Ortodoxe Georgiene⁴².

31. Roger M. Savory, *Relations between the Safavid State and its Non-Muslim Minorities*, în *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol. 14, 2003, nr. 4, p. 449 și urm.

32. Alexander Mikaberidze, *op. cit.*

33. *Ibidem.*

34. *Ibidem*, p. 674.

35. *Ibidem.*

36. A fost adulat de georgieni. Donald Rayfield, *op. cit.*

37. Comandantul suprem al armatei în Iran.

38. Care a murit în 1711, pe câmpul de luptă în Afganistan.

39. Vakhtang va fi chemat la Ispahan, în 1712, unde va ținut captiv până în anul 1714.

40. *Ibidem.*

41. *Ibidem.* p. 675. În armată, justiție, biserică.

42. *Ibidem*, p. 674.

În același timp, refuzând să treacă la islam, în 1711 este înlocuit cu fratele său⁴³, consecința fiind șase ani de captivitate în Persia, în timpul cărora regele georgian, fiind sfătuit de consilierul/sfetnicul lui, care îi era și unchi și tutore, Sulkhan Saba Orbeliani⁴⁴, începe să caute alianțe în Occident, dar acest ajutor va fi condiționat, din păcate, de Ludovic al XIV-lea al Franței (1643-1715) și de papa Clement XI (1649-1721), de convertirea la catolicism cu toți supușii săi⁴⁵.

Regele Vakhtang VI⁴⁶ este considerat de istorici ca un model de rege creștin, mai cu seamă când propriul frate, Domenti III (1704-1725), era katholicos, conducătorul Bisericii din Georgia⁴⁷. Acesta din urmă va accepta să recunoască superioritatea papei⁴⁸, pentru a-i încuraja pe misionarii catolici, încercând să contracareze nu doar presiunea islamului, ci și influența Rusiei.

În 1722, încercând să scape de presiunea persană, regele Georgiei, Vakhtang VI, se va apropia de țarul Petru cel Mare al Rusiei (1682-1725)⁴⁹, fără să bănuiască intențiile acestuia de a folosi pe geor-

43. Zaza Anchabadze, *European Georgia (Ethnogeopolitics in Caucasus and ethnogenetical history of Europe)*, Tbilisi, 2014, p. 75.

44. Între 1714 și 1716 acesta vizitează mai multe țări europene, printre care Italia. Giuli Alasania, *European Integration - Longstanding Aspiration of Georgia*, în „Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences”, vol. 4, 2010, nr. 1, p. 164; Idem, *The European Integration of Georgia: a dream or a chance?*, în vol. „The Caucasus: Georgia on the Crossroads. Cultural exchanges across the Europe and Beyond”, 2nd International Symposium Of Georgian Culture November 2-9, 2009, Florence, Italy, Tbilisi, 2011, p. 17.

45. David Marshall Lang, *op.cit.*, p. 100-115, Ivane Imerlishvili, *Contribution of Antim Ivereli...*, p. 155.

46. L-a avut drept consilier pe părintele iezuit Tadeusz Krusinski.

47. Biserică afectată, în secolul al XVII-lea, sub patronajul bisericii „Sfintei Cruci” și apoi sub cel al Patriarhiei din Ierusalim. Kalistrat Salia, *History of the Georgian Nation*, trad. în limba engleză de Katharine Vivian, Paris, 1983, p. 132-146.

48. Pentru a putea să-l atragă pe papa Clement al XI-lea, considerat „vicerege al lui Hristos”, în alianța antiotomană. David Marshall Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, Columbia University Press. New York, 1957, p. 306.

49. Michael Khordarkovsky, *The Indigenous Elites and the Construction of Ethnic Identities in the North Caucasus*, în „Russian History”, vol. 35, 2008, nr. 1-2, p. 130.

gieni și armeni pentru a cuceri Transcaucazia⁵⁰, așa cum încercase cu unsprezece ani mai devreme să cucerească Peninsula Balcanică prin intermediul moldovenilor și muntenilor.

Ca urmare, a fost organizată o expediție militară rusă pe coasta de vest a Mării Caspice, dar reacția otomanilor a fost promptă, armata orașului Erzerum cucerind rapid Tbilisiul și Erevanul, iar prin tratatul de pace încheiat în 1724 la Constantinopol, Iranul safavid (Persia de altădată) a fost împărțită între Imperiul Țarist și Imperiul Otoman. Georgia, ca și Armenia au fost invadate și cucerite de turcii otomani.

Academicianul georgian Ivane Javakhishvili atrage atenția asupra echilibrului de putere între marile puteri, care au mizat și pe religie, iar liderii Kakhetiei și de Karthliei au fost naivi, crezând în solidaritatea lumii creștin ortodoxe, Rusia având o politică de extindere a supremației în fapt și nu de sprijinire și protecție a lumii ortodoxe⁵¹.

După dezastruosul război ruso-persan din 1722-1723, în care se implicase și Rusia, miza fiind dominația în Marea Caspică, regele Vakh-tang VI (fig. 5) a mai încercat să obțină susținere din partea Occidentului, apelând la împăratul german Carol VI (1711-1740), dar neprimind ajutorul sperat, va fi nevoit să plece, în 1724, împreună cu familia și numeroși susținători⁵², în exil, în Rusia⁵³, unde va sta când la Sankt Petersburg, când la Moscova. Va muri în Astrakhan pe data de 20 martie 1737⁵⁴.

Fiul său, Vakhushti Batonishvili, va realiza una dintre hărțile importante ale regiunii caucaziene adăugând și stemele țărilor și regiunilor care apar pe aceasta⁵⁵. În 1752, prințul Vakhushti traduce *Kratkaia*

50. Robert Bruce Ware, *Dagestan: Russian Hegemony and Islamic Resistance in the North Caucasus*, M.E. Sharpe, Armonk, New York, 2010, p. 3-5.

51. Ivane Imerlishvili, *op. cit.*

52. Ivane Imerlishvili, *Contribution of Antim Ivereli...*, p. 154.

53. Întocmai ca și domnul Moldovei în 1711, Dimitrie Cantemir, M. Tamara-shvili, *History of catholicism among Georgians, since XIIIth – till XXth cc.*, Tbilisi, 1902, p. 139, (în limba georgiană) *apud* Giuli Alasania, *op. cit.*

54. Ivane Imerlishvili, *op. cit.*, p. 156.

55. Don Salvatore Ferdinando Antonio Caputo (Delegat al Casei Regale a Georgiei), *The Royal House Of Georgia H.R.H. Crown Prince Nuzgar Bagration - Gruzinsky Dynasty*, p. 25. <http://www.nobility-association.com/> accesat 10 decembrie 2016.

politicheskaiia geografia (O scurtă geografie politică) și un atlas al lumii (cu 27 de hărți, ale tuturor țărilor cunoscute în acel timp), redactate în rusă și georgiană⁵⁶. În 1745, devine autorul unei „*Descrieri a Regatului Georgian*“.

Revenind la Sfântul Antim Ivireanul, datele bibliografice din țara de origine sunt foarte puține, dar știm că la botez primise numele de Andrei⁵⁷, și că provenea dintr-o familie aristocratică. Atât istoriografia românească, cât și cea georgiană avansează ca dată a nașterii anul 1650.

Răpit, în jurul vârstei 16 ani, de leșhini azeri⁵⁸ (etnie care în secolul al XVIII-lea a distrus prima capitala a Iviriei – Mtskheta⁵⁹) sau de tătari⁶⁰, în con-

Fig. 5. Portretul Regelui Vakhtang VI realizat pe una din paginile celei dintâi Evanghelii tipărită la Tbilisi, în 1709, în limba georgiană de către Mihail Ștefanovici

56. A. Baramidze, L. Maruashvili, *Prince Vakhushti (Bagrationi)*, în *The Georgian Soviet Encyclopedia*, vol. 4, Tbilisi, 1979, p. 339 (în limba georgiană), apud, Nikolay Javakhishvili, *Little – knows pages of the History of Georgian-Baltic relations in the 10th-18th centuries*, în „*The Caucasus & Globalization*“, vol. 4, 2010, nr. 3-4, p. 153.

57. „*Mitropolitul Andrei, care prin naștere era din Iviria, și care a studiat perfect limba română fiind un bun orator*“. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (Encyclopaedic Dictionary of Brockhouse and Efron)*, vol. XXVII, Saint Petersburg, 1899, p. 275.

58. Trăiesc astăzi în nord-estul Azerbaidjanului, la granița cu Daghestan. Turcii, considerând aceste populații răzvrătite și greu de condus, le-au numit azere. Mihail Iștvanovici, ucenicul lui, povestea că „tânărul Andrei (numele de botez al Sfântului Antim Ivireanul) a fost răpit din sânul familiei de către unii compatrioți de-ai lui care l-au vândut turcilor“. Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Editura Academiei Române, București, 1997, p. 161.

59. Mtskheta – prima capitală a Iviriei, cu origini mitologice, de unde, între cca 446 – cca 522, regele Vahtag I Gorgasal o mută la Tiflis (Tbilisi). Stephen H. Raff Jr., *The Sasanian World through Georgian Eyes: Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature*, Ashgate Publishing, Surrey – Burlington, 2014, p. 271 și rum.

60. Florin Faifer, „Postfață“, *Didahii*, București, Editura Minerva, București, 1983, p. 213. Ecaterina Lung, *Le métropolit roumain Antim Ivireanu (?-1716) et*

dițiile acelor „*Didi Lekianoba*”⁶¹ poate, a fost vândut și a devenit sclav la turcii otomani, care l-au dus la Constantinopol, unde a fost cumpărat de Patriarhul Constantinopolului⁶². S-a păstrat o scrisoare a Patriarhului Dosithei⁶³ al Ierusalimului⁶⁴, cu sediul la Constantinopol, adresată Katolikosului Georgiei, prin intermediul căreia patriarhul se plângea că nu are cine să-i traducă în limba greacă scrisorile ce i le trimite: „*Scrisorile dumneavoastră sunt interesante și voluminoase, dar cine să ni le traducă? N-avem traducător. De mii de ori v-am rugat să ne trimiteți un sclav, pe care să-l educăm și să-l învățăm că să ne ajute la corespondența noastră. Până acum nu ne-ați trimis*”⁶⁵, iar Fanny Djindjhasvili⁶⁶ este de părere că „*această scrisoare relevă cu ce scop a fost cumpărat Antim din sclavie și cu ce s-a ocupat mai bine de un sfert de veac.*”

De altfel, Dositei Nottara a trecut și prin Iberia (Georgia), puțin înainte de anul 1685, când (mereu călător pe la Constantinopol, Adri-

son projet utopique de la famille, în „*Chrétien et sociétés, XVIe-XXe siècles*”, nr. 10, 2003, p. 44.

61. Raiduri permanente ale unor unități militare de mici dimensiuni din rândul populațiilor musulmane de la nordul Munților Caucaz, cu scopul jefuirii și luării de robi. Ketevan Khutsishvili, *Georgia on the Crossroad of the Religious Ideas*, în „*The Caucasus: Georgia on the Crossroads...*”, p. 45.

62. Pr. Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Românești*, teză de doctorat în teologie, Editura Institutului de arte grafice și editură „Glasul Bucăvinei”, Cernăuți, 1929, p. 69.

63. Despre care pr. Dumitru Stăniloae spune că „*a făcut din Țările Românești un al doilea Patriarhat al Scaunului din Ierusalim*”. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 69.

64. Patriarhii Ierusalimului din secolele XVII-XVIII și-au petrecut mare parte din viața și ostenele lor pe pământ românesc. Prin râvna lor, patriarhii Ierusalimului Teofan (1608-1644), Paisie (1645-1660), Nectarie (1661-1669), Dositei (1669-1707), Hrisant Notara (1707-1731), Meletie (1731-1737), Partenie (1737-1766), Efrem (1766-1771), Avramie (1775-1787) și Antim (1788-1808) au reușit să ridice Biserica lor la un înalt prestigiu. Nechita Runcan, *Historical Marks In The development of the Ecclesiastical relations between the Romanian Countries and the Jerusalem Patriarchate*, în „*Revista Română de Studii Eurasiatice*”, an VIII, 2012, nr. 1-2, p. 205-226.

65. Nicolae V. Dură, „*Antimoz Iverieli*” (*Anthim the Iberian*). *New Contributions on his Life and Printing Activity*, în „*Bulletin Of The Georgian National Academy Of Sciences*”, vol. 10, 2016, nr. 2, p. 154.

66. Fanny Djindjhasvili, *Antim Ivireanul – cărturar umanist*, Editura Junimea, Iași, 1982, p. 22.

anopol, Țările Române...), va ajunge pentru scurt timp și la Ierusalim (sediul teoretic al scaunului său patriarhal)⁶⁷.

Este cunoscut faptul că Sfântul Antim vorbea limbile georgiană, slava veche, greacă, arabă, turcă și mai târziu, română, realitate care, posibil, a constituit un motiv suficient de convingător pentru a fi răscumpărat de înaltul ierarh din sclavie. Patriarhul Dosithei Notara al Ierusalimului l-a tuns în monahism pe Andrei, care a devenit astfel călugăr aghiotafit (cu metania la Sfântul Mormânt), cu numele de Antim (gr. Ἀνθίμοσ înseamnă înflorit)⁶⁸.

Ajuns în Țara Românească, în 1688 sau 1790/1691⁶⁹, episcop al Râmnicului (1705-1708)⁷⁰ și apoi mitropolit al Ungrovlahiei (1708-1716)⁷¹, Sfântul Antim Ivireanul reușește să transforme tipografia⁷² de la Râmnic⁷³ în „capitala tipografiilor“ cum avea să o numească Nicolae Iorga⁷⁴.

Cu o misiune clar definită și conștient de responsabilitatea pe care o are: *„Nimeni să nu socotească din voi, și să zică în inima lui: ce treabă are vlădica cu noi, nu-și caută vlădiciia lui, ci să amestecă întru ale noastre? De n-ați știut până acum și de n-au fost nimeni să vă învețe, iată că acum veți ști că am treabă cu toți oamenii câți sunt în Țara Rumânească, de la mic până la mare și până la un copil de țâță afară din păgâni și din ceia ce nu sânt de o lege cu noi; căci în seama mea v-au dat stăpânul*

67. Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului*.

68. Corespondența lui Hrisant Notara, nepotul Patriarhului Dosithei, cu Iana-che Văcărescu, *Sfântul Antim Ivireanul, Scrisori*, Editura Basilica, București, 2014, p. 41-63.

69. Tudor Nedelcea, *Mitropolitul Antim Ivireanul nepieritorul*, în „Mitropolia Olteniei“, nr. 1-2, 1999, p. 118 și urm.

70. Virgil Molin, *Antim Ivireanul – editor și tipograf la Râmnic (1705- 1708)*, în „Mitropolia Olteniei“, vol. XVIII, 1966, nr. 9-10, p. 830-832.

71. Ivane Imerlishvili, *Contribution of Antim Ivereli...*, p. 155.

72. Alexandru Dușu, *Antim Ivireanul et les solidarités modernes*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, XV, 2, 1976, p. 314.

73. Virgil Molin, *Tiparnița de la Râmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania (1705-1800)*, în „Mitropolia Olteniei“, an XII (1960), nr. 7-8, p. 465; Idem, *Antim Ivireanul – editor și tipograf la Râmnic (1705-1708)*, în „Mitropolia Olteniei“, nr. 9-10, 1966, p. 827.

74. Nicolae Iorga, *Istoria industriilor la români*, Vălenii-de-Munte, Tiparul așezământului tipografic Datina Românească, București, 1927, p. 173.

*Hristos să vă pasc sufletește, ca pre niște oi cuvântătoare și de gâtul meu spânzură sufletele voastre și de la mine va să vă ceară pe toți, iar nu de la alții, până când vă voi fi păstoriu*⁷⁵..., Sfântul Antim Ivireanul lăsa prin testament dorința de a fi înmormântat în ctitoria lui biserica „Tuturor Sfinților”, în pământul românesc pe care atât de mult l-a iubit.

În fapt, el a susținut impunerea unor principii morale, promovate prin intermediul învățământului religios⁷⁶ destinat preoților, monahilor români, pentru care pregătește manuscrisul: *Chipurile Vechiului și Noului Testament, adică obrazele oamenilor celor vestiți ce se află în Sfânta Scriptură, în Biblie și în Evanghelie și adunare pe scurt a istoriilor celor ce s-au făcut pe vremea lor*⁷⁷. De asemenea, a ajutat pe creștinii ortodocși din Răsăritul creștin, Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Constantinopol, ca să aibă cărți tipărite în limbile slavă, greacă, arabă și să poată lupta eficient împotriva răspândirii mahomedanismului. El a slujit acelei cruciade antiotomane, de care vorbește Tahsin Gemil: *„Până la sfârșitul secolului al XVII-lea Țările române au susținut activ o idee a cruciadei eliberatoare, subminând, efectiv, puterea otomană pentru a-și păstra independența și echilibrul de forțe din zonă. Dar, după pacea de la Karlowitz, Țărilor române li s-a impus cu necesitate reevaluarea statului lor de independență față de Poartă*⁷⁸.

În acest context, în 1706 a dăruit o tipografie cu caractere arabe⁷⁹ patriarhului Atanasie Dabas, la Alep, după ce anterior tipărise, chiar în Țara Românească, cărți cu litere arabe, după cum ne informează călătorul englez, Edmund Chishull, care la 27 aprilie 1702, vizita și tiparnița instalată la hanul lui Brâncoveanu, unde tocmai se tipăreau „niște

75. Sextil Pușcariu, *Antim Ivireanul*, în „Transilvania”, Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului roman, an LI (1920), nr. 1, p. 20.

76. Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Editura Minerva, București, 1999, p. 106.

77. Cu 22 foi text, la care se adaugă 503 portrete în medalion, 3 schițe și 8 desene, tot în medalion, cu personaje din Vechiul Testament. Pr. Stelian Izvoranu, *Mitropolitul Antim Ivireanul, sfătuitor și îndrumător pentru preoți și duhovnici*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXXIV (1966), nr. 9-10, p. 972.

78. Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional, 1621-1672*, Editura Academiei Române, București, 1979, p. 217-218.

79. Realizată de meșterii din Brașov, tiparnița a funcționat timp de 300 de ani, chiar dacă la un moment a fost dusă în Liban, de unde a revenit la Alep.

*texte religioase în limba arabă, sub îngrijirea patriarhului Antiohiei*⁸⁰, care era după opinia lui Paul Cernovodeanu, Atanasie⁸¹, spre a fi împărțite în dicoceza sa.

Regele Vakhtang VI al Georgiei (1675-1737, fig. 2)⁸² i-a cerut patriarhului Ierusalimului Hrisant Notarra⁸³ ajutor pentru organizarea unei tipografii, iar acesta i-a trimis rugămintea lui Antim Ivireanul⁸⁴.

Nicolae Iorga⁸⁵ este de părere că a ajuns în Țările Române „*supraveghetor al credinței, de organizator al silințelor pentru cultură, de sfetnic ascultat în cele religioase*“.

Ajuns ierarh al Bisericii Române, Sfântul a trăit în vremuri pline de provocări: de la evenimentele externe – politica expansionistă a Porții, Imperiului Habsburgic și Imperiului Țarist –, până la cele spirituale – presiunile islamului, protestantismului și catolicismului. Specialistul georgian Otar Gvinchidze⁸⁶, consideră că a realizat nu doar activități de natură culturală ci și politice, iar trimiterea în Iveria a ucenicului său Mihail Ștefan a avut și motivații culturale, dar și politice.

Într-o perioadă de mari presiuni externe, cultura a fost un mijloc de rezistență a georgienilor. În fapt, perioada secolului al XVII-lea a însemnat și presiunea religioasă a diverselor ordine catolice (franciscani, dominicani), ajutate de primele cărți tipărite în georgiană, la Roma, în 1629 – *Grammar of Gergian Language (Gramatica limbii georgiene) și Italian – Georgian Dictionary*, aduse de misionarii italieni.

80. Maria Holban, *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 198.

81. Paul Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi. A doua jumătate a sec. al XVII-lea și primele decenii ale celui de-al XVIII-lea*, în SMIM, nr. VI, 1973, p. 111-114, n. 105, 106.

82. Zaza Anchabadze, *European Georgia (Ethnogeopolitics in Caucasus and ethnogenetical history of Europe)*, Tbilisi, 2014, p. 75.

83. Chrysanthos Notaras (1660-1733) patriarh al Ierusalimului pentru 26 de ani (1707-1733). Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1888, p. 107.

84. Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, p. 46.

85. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ediția a II-a, București, 1928, p. 48.

86. Otar Gvinchidze, *Antim Iverieli*, Science, Tbilisi, 1973, p. 174.

La 1705, regele Archil⁸⁷ reușea să publice în cadrul Coloniei georgiene de la Moscova, *Vsesviatskoye*, mai multe cărți în georgiană fiind el însuși poet⁸⁸, prima fiind *Psalmii*. În 1743⁸⁹, prințul Vakuset comandă, iar Andrew Johnson publică, în suburbia Moscovei, Suesenzeha, *Biblia* în georgiană⁹⁰.

Prima tipografie pe teritoriul Iviriei însă, a fost adusă de cel mai bun ucenic al Sfântului Antim Ivireanul, transilvăneanul⁹¹ Mihai Ștefan/Ishtvanovich⁹². Activitatea în Georgia a acestui Mihai Ungrovlahul acoperă perioada 1708-1711⁹³, el lucrând chiar lângă palatul regal, tipografia fiind instalată în cele zece camere, din Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul“ aflată în apropiere⁹⁴. Sunt tipărite aici zece cărți: în 1709 – „*Sakhareba*“ (Evanghelia), „*Davitni*“ (Cartea Psalmilor), „*Samot-*

87. Fiu al lui Vakhtang V, a fost rege în Imerti, partea vestică a Georgiei (1661-1663, 1678-1679, 1690-1691, 1695-1696 și 1698) și al Kakhetiei în Estul Georgiei (1664–1675). După o serie de eșecuri, s-a retras în Rusia de unde a susținut cultura georgiană. David Marshall Lang, *The Last Years of the Georgian Monarchy, 1658-1832*, Columbia University Press, New York, 1957, p. 305 și urm.

88. A scris și tipărit: *The Dialogue between Teimuraz and Rustveli* (გაბასკება თეიმურაზისა და რუსთველისა), *The Manners of Georgia* (საქართველოს ზნეობანი), and *The Lay of Archil* (*Archiliani*; არხილიანი). David Marshall Lang, *op. cit.*

89. Stephen H. Rapp Jr., *Georgian Christianity*, în Ken Parry, „The Blackwell Companion to Eastern Christianity“, Wiley- Blackwell, Singapore, 2010, p. 150.

90. Charles Henry Timperley, *A Dictionary of Printers and Printing with the Progress of Literature Ancient and Modern. Bibliographical Illustrations*, London, 1839, p. 338.

91. În mod greșit, unii specialiști cred despre el că ar fi ungar. Ivane Imerlishvili *The Georgian and the Hungarian Cultural-Literary Relations in the XVII-XVIII Centuries*. The Thesis For Getting Master's Degree In Literature, The Georgian Academy of Sciences, Shota Rustaveli Institute Of Georgian Literature, Tbilisi, 1990, *passim*.

92. Dan Dumitrescu, *Activitatea tipografică a lui Mihai Ștefan în Gruzia*, în „Studii“, tom XI, 1959, nr. 4, p. 135-138. Virgil Molin, *Contribuțiuni noi la istoricul relațiilor culturale cu Orientul ortodox (1709-1712). Un ipodiaton ungrovlah, Mihail, fiul lui Ștefan, meșter de tipar în țări străine*, în „Biserica Ortodoxă Română“, tom LXXIX, 1961, p. 319-338.

93. Damian P. Bogdan, *Legăturile Țărilor române cu Georgia*, în „Studii“, tom IV, 1951, nr. 4, p. 129 și urm.

94. Ivane Imerlishvili, *Contribution of Antim Iverieli...*, p. 155.

sikulo“ (Faptele Apostolilor), în 1710 – „*Kondaki*“ (Cântece de laudă), „*Zhamni*“ (Cartea de rugăciuni), „*Lotsvani*“ (O colecție de rugăciuni), în 1711 – „*Zhamni*“ (Cartea de rugăciuni), ediția a II-a, „*Biblia*“ (Biblia)⁹⁵, „*Davitni*“ (Cartea Psalmilor), „*Stsavla*“, „*Tu Vitar Martebz Modzgvarsa Stsavleba Motsapisa*“ (Învățătura sau modul în care un preot trebuie să își învețe elevul).⁹⁶

În anul 1712, a fost tipărit și poemul epic național Georgian *Shotta Rustaveli* „*Vepkhistkaosani*“ (Viteazul în piele de tigr) ⁹⁷ de către fiul protopopului curții regale, Micail, căruia Mihai Ishtvanovich îi predase tipografia⁹⁸. În perioada captivității regelui Vakhtang VI în Persia și încă trei ani după revenirea lui în Georgia, între 23 aprilie 1712 și 1718, nu a mai fost tipărită nici o carte. Abia în 1719 apare „*Ganmarteba Eklesiisa, Kurtkheva Eklesiisa Da Kurtkheva Odikisa*“ (Rostul unei Biserici, Sfințirea Bisericii, Sfințirea unei Robe cu o reprezentare a lui Hristos... pe ea), tradusă din greacă în georgiană de laicul Kvipriane Samtavneli, sub îndrumarea Patriarhului.

În anul 1721, Vakhtang VI, reîntors în Georgia tipărește, traducând din persană în georgiană, „*Haiati*“, (în arabă Haiat, tradus în georgiană sub forma: *Lumea astrală*), prima carte științifică, având în conținut informații astronomice⁹⁹.

După fuga regelui în Rusia, turcii vor distruge tipografia, și abia în 1751 va fi pusă în funcțiune o altă tipografie de către regale Erekle II care, cred specialiștii, învățase arta tiparului în Constantinopol.¹⁰⁰

Sfântul Antim Ivireanul rămâne, fără îndoială, un model de ierarh, nu doar în memoria românilor, ci și a creștinilor arabi pentru ajutorul pe care acesta l-a dat credincioșilor ortodocși de neam arab din Patriarhia Antiohiei, cărora le-a trimis o tipografie cu caractere arabe,

95. George Ioan Lahovari crede că a fost publicată în 1710. George I. Lahovari, *O descoperire interesantă*, în Buletinul Societății Geografice Române, IV, 1883, p. 72-75.

96. Ivane Imerlishvili, *op. cit.*, p. 154.

97. Alexander Mikaberidze, *op. cit.*, p. 675.

98. Ivane Imerlishvili, *op. cit.*

99. Ivane Imerlishvili, *op. cit.*, p. 155.

100. *Ibidem*, p. 156.

după ce, anterior, tipărise o serie de lucrări în limba arabă destinate aceluiași credincioși. Nu i-a uitat pe georgienii din patria sa natală, Georgia, cărora le-a trimis la Tbilisi tipografia cu caractere georgiene, prin ucenicul său, Mihail Ștefan (Iștvanovici)¹⁰¹. Cu siguranță, rămâne și în memoria credincioșilor ortodocși de limbă greacă din Patriarhiile Constantinopolului, Alexandriei și Ierusalimului, cărora le-a tipărit cărți de slujbă și de teologie în limba greacă.¹⁰²

Încheiem cu afirmația Preafericitului Părinte Ilie II, Patriarhul Catolicos al Georgiei¹⁰³: „*Sfântul Antim Ivireanul a dus o luptă jertfelnică pentru identitatea națională, iar pe de altă parte, el a demonstrat că aproapele nu mai are naționalitate, ci slujirea lui Dumnezeu este mai presus de toate. Smerenia românilor, dragostea lor pentru Dumnezeu și bunătatea lor l-au întărit pe Sfântul Antim să ofere dragoste cu generozitate în toți cei 26 de ani de slujire – să construiască zeci de biserici, să lucreze în diferite domenii ale artei, să fie un filosof, un teolog, un traducător și un organizator al tipografiei în România, care a făcut ca această țară să fie centrul activității tipografice la nivel internațional*”¹⁰⁴.

101. *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european: 1601-1711*, coord. Virgil Cândea, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 886.

102. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 155-156.

103. Sanctitatea Sa, Preafericitul Arhiepiscop de Mtskheta-Tbilisi și Catolicos-Patriarh a Toată Georgia Illia II, este din 22 decembrie 1977 Patriarh Catolicos al Georgiei.

104. Transmisă cu ocazia manifestărilor comemorative dela București, din 27 septembrie 2016. Justin, *SFÂNTUL IERARH MARTIR ANTIM IVREANUL 300 de ani de la trecerea întru nemurire*, în „Chemări la Hristos – Rufe zu Christus 3 internațional“, „Mitteilungsblatt der rumanisch – orthodoxen Kirchengemeinde „Zur heiligen Auferstehung“ – Viena, nr. 83, 2016, p. 2.